

НОВА ІСТОРІЯ

УДК 355.318.2:355.343(4+73+520)|(091)"187/193"

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-18-2>

Фалько С.А.

<https://orcid.org/0000-0002-8266-2643>

ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЄННО-ІНСТРУКТОРСЬКИХ МІСІЙ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН І США В АРМІЯХ ДЕРЖАВ, ЩО РЕФОРМУВАЛИ ЗБРОЙНІ СИЛИ (ОСТАННЯ ТРЕТИНА ХІХ – ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТ.): ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ¹

*Присвячується моєму батькові,
підполковнику Фальку Анатолію
Івановичу, який в 1983-1986 рр.
виконував обов'язки воєнного
інструктора у ВПС лівійської армії.*

Вивчення роботи військових професіоналів, надісланих у складі місії з передових європейських держав і США до армій країн Європи, Азії, Африки і Латинської Америки, що реформувалися, в останній третині ХІХ – першій третині ХХ ст., неодноразово було об'єктом уваги досліджень професійних істориків.

Дослідження інструкторської діяльності воєнних місій у вище зазначений період дозволяє побачити загальні та окремі проблеми історії військової модернізації. Завдяки значному проміжку часу і різним регіонам світу, в яких виконували обов'язки офіцери місії, можна побачити наукові перспективи та проблеми вивчення воєнно-інструкторської діяльності, використовуючи компаративний метод. Порівняння інструкторської діяльності місій із різних країн сприяє аналізу національних військових шкіл. Цей факт, надає вирішального значення роботі воєнних інструкторів. При порівнянні більш чітко простежується регіональна специфіка професійної роботи членів воєнних місій.

Порівняльна методика дозволяє завдяки безлічі історичних прикладів простежити еволюцію інструкторської діяльності офіційних воєнних місій в історичній ретроспективі. Чималий проміжок часу дозволяє побачити, що саме і чому залишилося поза межами аналізу в

¹ Автор висловлює щире подяку професору, доктору Східноазійського інституту сучасного Китаю Лейпцизького університету Елізабет Каске, дослідження не могло бути завершено без її допомоги, адже вона надала у вигляді «гуманітарної допомоги» значну частину наукової літератури, що аналізується. Автор висловлює глибоку вдячність військовому історикові, докторові історичних наук, науковому співробітникові Інституту стратегічних досліджень міністерства оборони Сербії Далібору Денда за допомогу. Висловлює щире вдячність докторові історичних наук, співробітникові Баварського військового музею (Kuratoram Bayerischen Armeemuseum) Оліверу Штейну за наукову консультацію. Також автор вдячний за доречні поради й сприяння в написанні статті, доктору історичних наук Михайлові Басханову (м. Глазго, Велика Британія).

дослідженнях багатьох істориків, і які напрями розглядалися авторами як обов'язкові для вивчення.

Дослідження виявляє найбільш вдалі роботи науковців з проблематики, що вивчається. Однією із цілей статті є визначення найважливіших напрямів вивчення роботи військових професіоналів зі складу місій у чужих арміях та шляхи їх розкриття.

Наукове дослідження є актуальним у зв'язку з постійним інтересом професійних істориків до теми військової модернізації та використання воєнних місій для більш швидких реформ збройних сил у складні періоди розвитку деяких країн.

Ключові слова: військова модернізація, офіцери, воєнні інструктори, військові радники, воєнні місії

Дослідження, присвячені діяльності воєнних місій, спрямовані на останню третину XIX – першу третину XX ст., з європейських країн і США в армії різних країн світу, що реформуються, в науковому контексті цікаві як тема, що вивчає історію військової модернізації. Наздоганяючі реформи в арміях країн Південно-Східної, Східної Європи, Азії, Африки та Латинської Америки, зазвичай, не могли бути ефективними без допомоги воєнних місій. У статті досліджуються процеси вивчення діяльності іноземних воєнних місій на різних континентах.² Утім обмеженість обсягу статті не дозволяє нам претендувати на повний аналіз історіографії теми. Позначимо основні тенденції досліджень та перспективи напрямів роботи.

В останні десятиліття XXI ст. по всьому світу активізувалася військово-технічна допомога урядів провідних держав країнам, які потребують реформування армії. У цьому контексті історія воєнно-інструкторської діяльності, що відбувалася у XIX – першій третині XX ст., є актуальною науковою проблемою. Зазвичай, модернізація здійснювалася за допомогою як воєнних інструкторів, так і воєнних радників³ (консалтингові послуги).

Тема впливу військової освіти, яку отримували як майбутні, так і чинні офіцери командного корпусу різних реформованих армій в хронологічний період, що вивчається, залишається поза увагою нашого дослідження. Це велика та окрема проблематика. Не входить також у рамки дослідження діяльність військово-морських місій як значна та специфічна наукова тема, що стосується історії військово-морських сил.

Наше дослідження охоплює період активного поширення європейського військового досвіду на інші країни після чергового витка промислової революції у середині XIX ст., що змінив зброю, транспорт, засоби зв'язку та

² Далі у статті буде використано термін «військова місія» щодо досліджуваного поняття проведення військової модернізації, тобто організації реформ за допомогою «військово-інструкторської місії». Місії, що мають інструкторські цілі, місії радників (така назва з'явилася в 30-х рр. XX ст.), зазвичай, незважаючи на різні назви мають кілька напрямків діяльності: навчання бойових частин та діяльність у військово-навчальних закладах; збирання даних про країну перебування; лобювання закупівель зброї; зміцнення внутрішньополітичного впливу за допомогою місії.

³ Військовий радник – термін, що з'явився на початку XX ст. До цього часу зазвичай використовувався термін військовий інструктор.

вплинув на способи організації європейських армій. Цей період є нижньою межею нашого дослідження. Друга половина XIX ст. – це активна фаза промислової революції в Європі, яка мала значний вплив на перетворення армій провідних (в економічному відношенні) країн. Верхній період процесу, який вивчається, – це діяльність воєнних місій у міжвоєнне двадцятиліття початку XX ст. Ми відносимо до цього періоду і Першу світову війну 1914-1918 рр. як процес активної діяльності воєнних місій у низці країн які воювали, з метою поліпшення боєздатності армій союзників. Цей період змінює багато принципів роботи військових із передових армій світу у країнах, де діяли воєнних місій. Змінилися після Першої світової війни масштаби та обсяги військової допомоги. Збільшилася кількість країн Європи, які надсилали свої місії на інші континенти. З метою позначення основних тенденцій еволюції діяльності воєнних місій у повоєнний час у зону нашого вивчення потрапляє період 20-30-х рр. XX ст.

У фахівця, який познайомиться з матеріалами статті, можуть справедливо виникнути питання щодо великого хронологічного періоду, який залучено до даного дослідження. Зокрема, аналізується період від Кримської війни 1853-1856 рр. до початку активної фази мілітаризації Німеччини в 1933-1939 рр. Автор дослідження в результаті багаторічної роботи над зазначеною проблематикою дійшов висновку, що узагальнення такого значного обсягу інформації дозволить уточнити рівень вивчення історії діяльності воєнних інструкторів і знайти нові підходи та перспективи дослідницької роботи. Завдяки такому тривалому періоду можна дійти до узагальнення багатьох аргументів, які допомагають вивчити історію воєнно-інструкторської справи в різних країнах світу. Ми ставимо як завдання визначення наукових напрямів та перспектив, виявлених щодо історії роботи місій.

Наше дослідження має дві мети. По-перше, оскільки обсяг статті не дозволяє охопити всю історіографію діяльності воєнних місій, проаналізуємо найцінніші роботи дослідників з історії воєнних місій. По-друге, визначимо вже розкриті напрями робіт істориків шляхом узагальнення найцікавіших питань в контексті нашої історичної тематики.

Потрібно з'ясувати, що таке воєнна місія? Чи можна вважати відправку кількох офіцерів до армії третьої країни воєнною місією? Чи є певні показники, які дозволяють назвати групу офіцерів воєнною місією?

Як бачимо, приклади невизначеності щодо терміну «воєнної місії» існують [1, с. 28]. Так, історик О.В. Полутов, у своїй роботі під терміном «воєнна місія» має на увазі діяльність японської розвідувальної місії у Росії, що, на нашу думку, вимагає конкретних уточнень [2, с. 71]. Цікаве філологічне трактування назви місії з армії Німеччини під керівництвом генерала Лимана фон Сандерса, що працювала в Османській імперії з 1913 р., – «військова комісія в Туреччині» [3, р. 30]. Німецька воєнна місія, що діє в Китаї з 1928 р., офіційно називалася

«консультаційна рада», оскільки діяльність німецьких військових, як інструкторів в іноземних арміях була заборонена [4, р. 16].

Таким чином, однозначного трактування поняття «воєнна місія» в сучасній науці нині немає. Для більш точного розуміння означеної проблематики під терміном, «воєнно-інструкторська місія» у контексті даного дослідження автор пропонує розуміти насамперед офіційні або таємні інструкторські функції воєнних місій, що були спрямовані урядами європейських країн або США до інших країн, в досліджуваній період. Водночас, будь-яка воєнна місія виконує політичні, військово-технічні, розвідувальні, культурні, фінансові та інші завдання, які ставить керівництво країни, яка посилає місію.

Важливим є питання щодо кількості військовослужбовців, які перебувають в складі офіційної місії. Пропонується вважати, що у складі місії має бути декілька офіцерів, які є фахівцями в різних сферах військової справи.

Багато істориків активно працюють над темою участі у воєнній модернізації армій різних епох іноземних воєнних місій. Зазвичай, наукові публікації, крім теоретичних викладок [5, р. 1-10] про особливості роботи військових професіоналів за кордоном, містять вузькоспеціалізовані статті про конкретні місії. Прикладом таких публікацій може бути збірка наукових статей, присвячена історії діяльності окремих місій. Вона видана в 2008 р. за редакцією Д. Стокера і становить значний інтерес для вивчення історії воєнних місій [5]. Подібна збірка статей, присвячена діяльності тільки італійських місій, була видана військово-історичним відділом італійської армії у 2000 р. [6]. У цій збірці місії різного характеру поєднані під назвою «воєнних місії». Це дуже змістовний та інформаційний науковий матеріал. Такі роботи, зазвичай, є частиною більших наукових праць і апробують теми досліджень вчених.

Хотілося б наголосити, що автор дослідження не перший рік займається вивченням історії воєнних місій.⁴ Опубліковані статті присвячені діяльності воєнно-інструкторських місій, надісланих з Європи до Азії [7] та на Балканський півострів [1]. Ця робота узагальнює попередні дослідження та показує суб'єктивну думку щодо частини вивченої літератури з означеної тематики.

Для більш детального розуміння нашої проблематики коротко опишемо географію воєнно-інструкторської діяльності місій європейських та американської (США) армій у різних країнах світу в досліджуваному періоді. Зазначимо, що в дослідженні у визначений період часу організацію і стан американської і європейських армій можна віднести до європейської військової культури.

Слід наголосити, незважаючи на зазначений нами нижній часовий рубіж – Кримську війну 1853-1856 рр., що вже на початку XIX ст. воєнні інструктори з Франції брали активну участь у військових перетвореннях в Єгипті [8], Ірані

⁴ Наше дослідження присвячене діяльності офіційних чи таємних воєнно-інструкторських місій. Надалі для скорочення буде використано найменування – воєнна місія, місія.

[9, с. 44-49], Тунісі [10, с. 143], Сикхській державі [11, с. 274-276] та інших країнах. Англійці посилали свою воєнну місію до Тегерану з метою підготовки армії шаха до війни з Російською імперією [12, с. 144-206]. Росія створила за допомогою своїх генералів та офіцерів збройні сили у Дунайських князівствах [13].

Саме успіхи в організації збройних сил, які пов'язані з перемогами французької зброї в Криму в 1854-1855 рр., в Італії в 1859 р. під час війни з Австрією, створили імідж французькому військовому мистецтву як найбільш передовому у світі. Цей успіх французької армії призвів до організації кількох воєнних місій, спрямованих Францією на прохання влади низки країн для допомоги у військових перетвореннях їх збройних сил.

У цей період ми можемо побачити французьких офіцерів в арміях Єгипту [5, р. 10-25], Османської імперії [14], Чилі [15], Японії [16; 17], Ірану [18], Румунії [19]. Варто зазначити, що не лише французи у 60–70-ті рр. XIX ст. навчали військових у різних регіонах світу. Так, в Японії спочатку армію сьогуна реформували голландські та німецькі військові [20]. У Тегерані в 1879 р. на прохання шаха з'являється місія з Австрійської імперії [18, с. 46-47]. Англійські та американські офіцери під керівництвом Уорда та Гордона допомагали організувати та навчити озброєну за європейським зразком так звану «Завжди перемагаючи армію», що входила до складу військ цинського Китаю [21, р. 35-40]. У подальшому, британська воєнна місія навчала в таборі Фенхуаншань маньчжурську армію, підпорядковану Лі Хунчжану в 1862-1873 рр. [22, с. 90].

Поразка Франції у війні з Північнонімецьким союзом в 1870-1871 рр. призвела до початку періоду панування німецької школи у військовому мистецтві. Це викликало зацікавленість багатьох країн до організації Німецької імперської армії та призвело до численних запитів щодо Берліна з проханням щодо надсилання воєнних місій із Німеччини. З 80-х рр. XIX ст. військові професіонали з Берліна були спрямовані до Чилі, Аргентини [15], Китаю [23], Японії [17], Османської імперії [24].

Слід зазначити, що інші країни Європи також спрямовували воєнні місії до азійських, африканських та латиноамериканських армій. Французькі місії продовжували свою роботу в Перу [25, р. 30-33], Греції [26, р. 225] та Японії [17]. У Тегеран в 1978 р. було спрямовано воєнну місію з Росії [27]. Американські офіцери, змінивши французьку воєнну місію, з'явилися у казармах армії хедива в Єгипті [28]. З 1888 р. у Кореї з'являються американські військові професіонали [29, с. 192]. У 1896 р. російські офіцери запрошені до Сеулу з метою створення сучасної армії; зазначимо, раніше таку спробу робили місії з Китаю, навіть Японії [30; 31]. Наприкінці XIX ст. англійці створюють т.зв. «суданські батальйони» [32] єгипетської армії, виділивши своїх офіцерів з англійської армії у Каїрі, яка з моменту завоювання Єгипту Великою Британією також тренувалась британськими офіцерами [33].

Нове ХХ ст. прискорює темпи військових модернізацій армій. Французи активно готують збройні сили Греції у 1911-1914 рр. [26, с. 226]. Російська воєнна місія бере участь в організації збройних формувань Монголії [34], Абіссинії [35, с. 33] та Чорногорії [36]. З'являються воєнно-поліцейські місії в Османській імперії [37, с. 52], Ірані [38], Албанії [39], Греції [6, р. 321-343]. Їхня мета – створення воєнізованих підрозділів за зразком французької жандармерії або італійських карабінерів.

Перша світова війна 1914-1918 рр. повністю змінює масштаби, значення та результати роботи військових професіоналів-інструкторів в арміях, де вони навчали військових та проводилися реформи збройних сил за європейськими методиками.

У Туреччині [40] та Румунії [41] воєнні місії з Німеччини та Франції успішно модернізують національні армії. Ці армії відтягують значні сили супротивника на фронті Першої світової війни, що утримуються ними у Малій Азії, на Балканах та Румунії. Французькі місії реформують збройні сили Греції [26, р. 229] та відновлюють боєздатність армії Сербії у 1915-1917 рр. [42].

Варто зауважити, що не всі місії діяли успішно. Місія російської армії у Кореї 1896-1898 рр. була згорнута через зміну зовнішньополітичного курсу [31, с. 240]. Зазначимо і факти невдалої роботи воєнних місій Росії у Румунії 1916-1917 рр. [43, с. 97]. Це сталося через протидію місцевої політичної еліти Румунії, соціальну революцію в Росії 1917 р. та конкурентну допомогу більш ефективно організованої французької місії під керівництвом генерала Беретло [41]. Невдачею закінчилася й італійська воєнна місія до Словаччини 1918 р. Риму довелося її відкликати з Братислави у зв'язку з переорієнтацією Чехословаччини на французьку військову допомогу [44]. Місія з Італії діяла з багатьма складнощами в Польщі [6, р. 261-273]. Після Першої світової війни з 1928 по 1938 рр. із великими проблемами функціонувала німецька «консультаційна місія» у Китаї [45]. Болівійський уряд у 1933 р., під час війни з Парагваєм, припинив діяльність німецької місії та запросив військових із Чехословаччини [46]. Будь-якому досліднику під час роботи з матеріалами тематики важливі такі факти, що дозволяють бачити багатогранність і складність роботи офіцерів з місій.

Після закінчення Першої світової війни з 1918 р. змінюються численні політичні умови роботи місій. Нерідко більш відкрито зневажаються норми міжнародного права та дипломатії при відрядженні місії. Участь військових інструкторів у бойових діях (таємна до цього) стає майже нормою [4]. З'являються нові політичні мотивації для інструкторської діяльності [5, р. 2]. Саме в цей період радянські інструктори, які прибули з розореної війною країни, допомагають націоналістам генерала Чан Кайши у громадянській війні в Китаї з 1923 р. [46]. У 20-ті рр. ХХ ст. офіцери-інструктори Червоної армії Радянського союзу з'являються в Афганістані [47] та Туреччині [48]. Незважаючи на заборону Вестфальського миру військові професіонали з

Німеччини з'являються в бойових порядках болівійської армії напередодні та під час війни Чако 1932-1934 рр. [49]. Німецькі офіцери організують військовий опір Китайської армії Чан Кайши на полях боїв у Маньчжурії та в центральному Китаї у 1928-1938 рр. [4, р. 106-116].

Слід зазначити, що після Першої світової війни військово-інструкторська діяльність стала мати яскраво окреслені політико-економічні риси, способом політичного впливу були більшість місій і до Першої світової війни.

За підсумками перемоги Антанти в 1918 р. французька армія як армія-переможець знову стала найбільш авторитетною у військовій сфері. Тому починали надходити прохання про надсилання воєнних місій з Парижа до країн Східної Європи. Кількість воєнних місій із Парижа просто вражає. У 1918-1919 рр. офіцери Франції з'являються у Варшаві [26, s. 13], Празі [44], Ризі [26, s. 192], Гельсінкі [50]. У Перу знову з'являється французька місія [15, р. 157]. Водночас прибували військові професіонали до Бразилії [51].

Багато країн в Африці, Азії та Латинській Америці намагаються найняти європейські воєнні місії з менш впливових європейських країн, наприклад, зі Швеції та Бельгії. Місії з цих країн були спрямовані до Абіссинії в 20-30-х рр. ХХ ст.

Через Першу світову війну відбувається подальше ускладнення військової справи. Механізація армії впливає на трансформацію діяльності військових інструкторів. З'являються технічні авіаційні воєнні місії з Франції та Англії, які допомагають становленню військового повітряного флоту Японії [52]. Радянські військові радники в Афганістані брали участь у створенні національної військової авіації країни [53]. Італійських авіаторів запрошують у 1933-1937 рр. до Китаю, а в 1935-1939 рр. влада Саудівської Аравії приймає у себе льотчиків-інструкторів із Риму [6, р. 395-418]. У 1936 р. військово-технічні місії були спрямовані з СРСР до Іспанії [54, с. 56].

Ще одним напрямком інструкторської діяльності у досліджуваній період є створення таємних воєнних місій, що практикувалося ще наприкінці ХІХ ст., коли після офіційної заборони О. фон Бісмарком на відправку воєнної місії до Китаю німецька влада заплущила очі на вербування звільнених з армії офіцерів [23, р. 3]. У 20-х рр. ХХ ст. німці через заборону Версальським договором 1919 р. військово-інструкторської діяльності вдалися до таємної відправки колишніх німецьких офіцерів до Болівії, використовуючи нейтральний статус міста Данциг [55, р. 695]. Німецькі місії, нібито економічні, по суті, військово-інструкторські, були направлені до Китаю на прохання Нанкінського уряду Чан Кайши в 1928-1938 рр. та отримали милозвучну назву «консультаційних місій» [4].

Таким чином, Перша світова війна 1914-1918 рр. призвела до трансформації військово-інструкторської діяльності у досліджуваній період.

Підсумовуючи короткий опис історії воєнно-інструкторської діяльності європейських та американських місій за досліджуваний період, пропонується наступна періодизація проблематики:

– 1856–1871 рр. становлення воєнно-інструкторської діяльності місій передових армій світу в Азії, Африці та країнах Латинської Америки. Характеризується як період активної, майже монопольної діяльності військових із Франції у країнах трьох континентів;

– у 1871–1914 рр. відбувається різка активізація воєнно-інструкторської діяльності у світі з виходом на перші позиції у багатьох країнах німецьких військових фахівців, що було пов'язано зі зміцненням німецької армії та успіхами останньої на полях боїв у Європі в 1864-1871 рр.; відбувається процес інтернаціоналізації воєнно-інструкторської діяльності; з'являються військові фахівці з Франції, США, Росії, Італії, Японії, Австро-Угорщини у багатьох арміях світу;

– у 1914-1918 рр. воєнні місії з Франції та Німеччини спрямовуються до союзних країн і беруть активну участь у процесі модернізації збройних сил Румунії, Туреччини, Греції під час бойових дій на фронтах Першої світової війни; у Російській імперії допомагає у зміцненні армії та налагодженні виробництва боєприпасів французька місія; масштаби та ефективність діяльності місій за умов війни значно зростають, засвідчуючи великі можливості такого виду допомоги;

– у 1919-1939 рр. воєнні місії активно використовуються в усьому світі для перетворень армій, як у мирний час, так і під час локальних воєн. Розширилася зона дій та можливості роботи місій; на міжнародній арені з'являються нові гравці від імені Італійського королівства, Бельгії, Швеції, СРСР; у складі місій збільшується цінність офіцерів – спеціалістів штабних структур та технічних військ; до функції воєнних місій додається новий пункт – випробування нових тактичних нововведень та видів зброї на полях локальних війн.

Розкриємо основні напрями дослідницької роботи, які присвячені вивченню історії інструкторської діяльності в означений період.

Сюжет, до якого найчастіше звертаються дослідники, – політичний контекст запрошення місій. Популярними є теми обставин та мотивацій звернення до тієї чи іншої країни з проханням про направлення воєнної місії. Зазвичай, всередині цієї теми – обставини та умови контракту з членами воєнної місії. Нерідко військова загроза або поразка у війні створювала ілюзію у влади, країн які приймали місії: іноземні офіцери зможуть у стислі терміни модернізувати армію і в разі війни змінити ситуацію на полі бою. Це ретельно розглянуто у працях Ф. Нанна [15], Й. Уллаха [56], А. Сіліна [57], Е. Каске [23], а також колективному дослідженні, що присвячене роботі інструкторів у Китаї [4]. Окремо в політичних питаннях вивчається мотивація влади європейських країн під час відправлення воєнної місії для участі в реформах армії країни, яка

запросила іноземних військових. Такі напрями роботи є основою більшості публікацій.

Воєнні місії як елемент політичного впливу – один із улюблених сюжетів досліджень вчених. Політичні та дипломатичні документи архівів допомагають із роботою саме в зазначених напрямках. Наприклад, вдало такі важливі пункти в діяльності німецьких інструкторів зобразив у своїй праці Й. Начі [58].

Важливим чинником успіху може слугувати гарна взаємодія зовнішньополітичного відомства та місії країни, звідки військові, або розбір випадків непорозуміння та конфліктів, що описані дослідниками історії діяльності місій у Туреччині [56] та Китаї [4].

До політичних проблем можна віднести і вивчення умов роботи військових у країні, що запросила іноземних офіцерів. Нерідко аналізується питання щодо прагнення уникнути впливу європейських країн на країну, яка запросила військових професіоналів. Так, Лі Хуньчжан наприкінці XIX ст. звертається до Німеччини за допомогою: надсилати офіцерів саме з метою уникнення підвищення впливу, насамперед, Великої Британії в Цинській імперії. Цей історичний факт розкриває професор Е. Каске з Лейпцігського університету у своїй монографії [23, р. 145-154]. Це, по суті, обов'язковий напрям вивчення роботи офіцерів місії в будь-якому дослідженні і є його логічною основою. Водночас, цей напрям вкрай насичений різноманітною інформацією і є своєрідною міждисциплінарною країнознавчою проблематикою. Так, Ф. Нанн перед кожним розділом своєї книги, в якій описує роботу інструкторів, подає детальне пояснення щодо політико-країнознавчого контексту певного історичного періоду [15, р. 13]. Книга Й. Уллаша має багато цікавого матеріалу про особливості служби місії під керівництвом Лімана фон Сандерса в Туреччині [56]. Автор доводить, що без розуміння керівником особливостей національної культури робота місії може закінчитися великим ускладненням, що й сталося під час Першої світової війни у 1917 р. з генералом Сандерсом на фронті. Дуже докладно описує умови роботи місії та причини її успіхів дослідник із Стамбула Й. Начі. На думку історика, це пов'язано з досконалим знанням культури Туреччини генералом фон дер Гольцем [58]. Докладні описи наведено його французьким колегою Ж.-Н. Грандом праці, у якій аналізуються успіхи роботи французької місії під керівництвом А. Бертело в Румунії [41]. Детально проаналізовано досягнення німецької місії Е. Кернера в Чилі дослідником із США Ф. Нанном [15]. Сюжети, що пов'язані з певними успіхами та невдачами німецької місії в Туреччині, розкривають у своїх працях історики Е. Еріксон та М. Уяр [59; 60].

Ще одним із найбільш вивчених напрямів є дослідження допомоги офіцерів місій у лобюванні збройових поставок до країни, де вони виконують обов'язки. Масштаби збройового бізнесу, якому сприяють військовослужбовці найбільш відомих воєнних місій, значні (йдеться про мільярдні суми) [57, с. 138-164] та становлять невід'ємну складову воєнно-інструкторської діяльності [61]. При

використанні архівних матеріалів приватних фірм та урядових установ дослідник здатний наповнити свою роботу значними цифровими аргументами. Дуже показовими є обсяги торгівлі зброєю Німецької імперії в Латинській Америці напередодні Першої світової війни, які розкриті Ю. Шафером [62]. Не менш вражають масштаби продажу зброї з Німеччини до Туреччини, розкриті турецьким істориком Й. Начі [58, р. 129]. На підставі архівних документів, автор аргументовано розглядає особисту роль голови місії генерала фон дер Гольца у закупівлях зброї Туреччиною. Цю тему детально розкриває історик А.С. Силін [57, с. 141-146].

Обов'язковим пунктом дослідження роботи місій є вивчення порядку добору та особливостей роботи конкретних членів місії. Діяльність місій, як успіхи так і невдачі, нерідко пов'язують із особистими характеристиками їхніх керівників. Це питання педантично розглядається в роботах Ф. Нанна [15] і Г. Керста [16]. Вдало розкрив особливості керівництва французькою військовою місією в Румунії генералом А. Бертелом дослідник із Ельзасу Ж.-Н. Грандом [41]. Важливо ставитись до цієї проблематики з критичної точки зору, що завжди важко через суб'єктивну думку дослідника. Вважаємо, типовим прикладом тут може бути портрет генерала Лімана фон Сандерса, описаний у праці Й. Уллаша [56]. Інформативна дисертація Р. Родрігеса, яка розкриває роль військових лідерів німецької місії 1928-1938 рр., захищена в університеті штату Огайо [45]. Автор послідовно, крок за кроком, створив психологічні портрети керівників німецької консультаційної місії, яка працювала при уряді генерала Чан Кайши з 1927 по 1938 рр. Родрігес, ретельно вивчивши джерела, довів, що в 30-х рр. ХХ ст. роль керівника місії трансформувалася. Офіцер, який керує місією, мав бути тонким політиком, дипломатом, орієнтуватися в питаннях військової економіки та довести Чан Кайши свою лояльність Китаю. Автор зазначив, що ставка на військово-тактичні заходи підполковника Г. Крібеля та генерала Г. Ветцеля призвели до негативних результатів. Післявоєнна реальність 1930-х рр. вимагала збільшення військово-економічної допомоги від Німеччини, на що сподівався Чан Кайши та розуміння китайської психології під час роботи в складі місії [45, р. 106-151]. Зауважимо, ці особливості, які не розуміли офіцери-тактики, перебуваючи на чолі місії, призвели до багатьох невдач у їхній роботі. Цей сюжет майстерно розкритий у дослідженні Р. Родрігеса.

Зауважимо, прізвища керівників відомих місій генералів – А. Бертело, Е. Кернера, Я. Меккеля почали асоціювати з успішними військовими перетвореннями національних збройних сил Румунії, Чилі та Японії. І, навпаки, низка особистих якостей генерала Г. Кундта, його захоплення участю в політичних іграх у цій країні стали однією з причин провалу роботи німецьких військових професіоналів, як це сталося в 1933 р. під час війни Болівії з Парагваєм у провінції Гранд-Чако [63; 55].

Найскладніше питання нашого дослідження – проблема культурного впливу воєнної місії на національні збройні сили. Аргументи, що переконливо

доводять вплив військових професіоналів на збройні сили, здавалося б, очевидні. Це керівні документи та директиви, введені у службовий обіг членами місій, форма одягу, особливості стройової підготовки, культура організації тієї чи іншої армії, прищеплені місією, культура командування військовослужбовцями та інші особливості військової організації. Але є праці, які більш докладно занурюються у таку складну тему. До успішної роботи у цьому напрямі можна віднести дослідження Ф. Нанна щодо європейського культурного впливу на військову думку офіцерів різних країн Латинської Америки. Це стосується аналізу публікацій у чилійській, перуанській, аргентинській та бразильській військовій пресі, що, на наш погляд, вдало показав американський історик [15]. Як переконливо стверджує дослідниця В.Б. Хлебнікова, саме культурні проблеми національної ментальності лежать в основі не надто успішної роботи російської воєнної місії під керівництвом генерала Н.М. Потапова, що діяла в Чорногорії з 1911 по 1915 рр. [64, с. 352]. Дуже цікаві нотатки про роль французької мови при виборі другої воєнної місії, запрошеної з Франції у 1872 р. до Японії [16; 17]. На думку французьких офіцерів, які працювали в Бразилії, показовою є роль культурної експансії, про що свідчать виявлені бразильським істориком Х. Суппо архівні документи, які належали місії з Парижа, яка функціонувала у 20-30-ті рр. ХХ ст. [51, р. 8].

Зазвичай, питання вивчення впливу військової культури на ефективність реформ у цій країні, де працювала місія, нам вбачаються значно важчими, ніж здаються на перший погляд. Це пов'язано з труднощами аргументації та складнощами побудови логічних схем. Успішно з цим завданням упорався колишній американський офіцер та відомий сучасний історик османської армії Е. Еріксон. Він детально та педантично опрацював окремі військові питання, що стосуються військово-історичної тематики. Це такі, як: організація так званих «трикутних» дивізій у турецькій армії, покращення організації штабної служби, особливості практичної підготовки на полігонах у військових училищах турецької армії, які запропановували німецькі офіцери [65, р. 27].

Варто зазначити, що масштаби та тривалість роботи інструкторів мають першочергове значення для ефективності оцінки діяльності місій дослідниками. Так, французи на прохання мікадо, спорядили до Японії чотири місії, які працювали там із перервами понад 15 років [17]. Вісім французьких місій діяли з перервами з 1896 по 1939 рр. в Перу [15], німецький офіцер Е. Кетлер у Чилі протягом 25 років керував військовими реформами у складі місії. Росіяни служили у складі воєнної місії у Перській козачій бригаді з 1878 по 1921 рр. Та, з 1878 по 1885 рр. за допомогою більш ніж 400 офіцерів-інструкторів будували збройні сили у Болгарії [66]. Відомий факт багаторічної служби німецької місії під керівництвом генерала фон дер Гольца в Туреччині [67]. І навпаки, в Кореї, у 1896 р. російські офіцери через невеликі терміни роботи не змогли помітно вплинути на боєздатність військ кождона Кореї. Можна стверджувати, що багаторічна робота воєнної місії змінювала обороноздатність країни, яка

закликала іноземну воєнну місію. Але, як стверджують деякі довідники, це не гарантувало воєнно-політичний вплив назавжди, як це було в Болгарії після політичного розриву з Росією в 1885 р. Але, водночас, місія нерідко створювала культурно залежну військову еліту від німців, як це було в Чилі, Аргентині, Бразилії [15], або від французів у Перу та Греції [26].

Участь місій Першої світової війни 1914-1918 рр. – одна із ключових тем істориків, які працювали над нашою проблематикою. Тільки на війні можна оцінити ефективність впливу роботи місій на національні збройні сили. Війна, – це своєрідний екзаменатор роботи іноземних професіоналів. Вивчення впливу роботи німецької місії в Китаї на покращення боєздатності її армії напередодні Першої світової війни розглянуто Е. Каске [68]. Часто військова поразка або перемога слугували своєрідними символами невдач і успіхів інструкторів, як це було описано в праці турецького воєнного історика М. Уяра [40]. Дослідник стверджує, що успіх французької місії у Греції під керівництвом генерала Ж. Ейду сприяв заклику нової воєнної місії з Німеччини до Туреччини у 1913 р. та детальному вивченню діяльності попередньої місії під керівництвом фон дер Гольца до Балканської війни 1912-1913 рр. [60, р. 96-116]. Таких висновків дійшов і історик Т. Шрамм, аргументовано стверджуючи, що місія Ж. Ейду перемогою грецької армії у війні на Балканах 1912-1913 рр., підтвердила ефективність французької військової школи [26, р. 226-227].

Детально проаналізовані у дослідженні Ж.-Н. Грандома заходи та робота інструкторів місії під керівництвом генерала А. Бертело. Автором підкреслено вплив французів на успіхи відродження румунської армії у 1917 р. [41]. Корисна щодо історії діяльності французької місії в Румунії 1916-1917 рр. праця американського вченого Г. Торейя [69]. Особливо важливо, що дослідження пов'язане з Першою світовою війною 1914-1918 рр., яка стала своєрідним вододілом і початком нової епохи, пов'язаної з моторизацією армії [59, р. 230]. З роботою Ж.-Н. Грандома перегукується праця істориків А.Ю. Павлова і Ф. Гельтона, присвячена французькій воєнній місії, яка діяла в Росії протягом 1914-1918 рр. [70]. Також багато зробила у вивченні історії французької місії Ю.В. Галкіна [71]. Історик із Сербії Б. Стойчева вивчала діяльність французької місії під керівництвом генерала Піаррона де Мондесіра, що допомагала сербській армії подолати наслідки військового розгрому військами Австро-Угорщини, Німеччини та Болгарії у 1915 р. [72].

Період Першої світової війни 1914-1918 рр. засвідчив величезний потенціал можливостей воєнних місій і призвів до переоцінки ставлення правлячих кіл європейських країн до роботи військових інструкторів. Підсумовуючи дослідження Е. Еріксона, підкреслимо: німецькі місії стали однією з причин втягування Османської імперії у світову війну [59, р. 230]. Французькі місії активно брали участь у відновленні боєздатності румунської, грецької та сербської армій, що вдалося відобразити дослідникам [41].

Однією із складних проблем для істориків є розкриття питання збору розвідувальних матеріалів про збройні сили країни, де діяли місії. За повідомленням дослідника початку ХХ ст. П.Ф. Рябікова, вже під час написання його роботи, військовим професіоналам було зрозуміло, що воєнні місії мають поряд з іншими й розвідувальні цілі [73, с. 153]. Дослідження автора статті [74] та матеріали з архівів [75, л. 7] підтверджують розвідувальну складову багатьох воєнно-інструкторських місій, як з метою можливого використання країни для політичних інтересів уряду, який надіслав місію, так і для військово-економічних інтересів, пов'язаних із продажем зброї.

Сюжет спостереження за місіями іноземців, як і системне суперництво між сильними європейськими державами, нерідко зустрічається в роботах істориків. Цікавим є факт вимоги багатьох впливових країн до закріплення монополії за своїми місіями, що зазначалося в умовах контракту. Це підтверджують факти документальної політичної вимоги щодо заборони присутності в армії місій із інших країн [36, с. 458]. Але, нерідко у досліджуваний період зустрічалися і поєднання іноземних місій, що були спрямовані з різних країн до однієї країни. Так, французька, а згодом німецька місії діяли в армії Японії [17]. Одночасно флот мікадо готували англійці. Схожа ситуація була напередодні Першої світової війни у Туреччині, де діяла німецька місія в армії, одночасно на турецьких кораблях працювала британська місія під керівництвом адмірала А. Лімпуса [57, с. 107]. У Греції з 1911 по 1914 рр. королівську армію готувала місія з Франції, керована генералом Ж. Ейду, а флот був у руках британської військово-морської місії. Американська військово-технічна місія прибула з Вашингтона з метою надання допомоги в роботі з береговою артилерією у Бразилії, коли в країні функціонувала воєнна місія з Франції [15, р. 249].

Дуже цікава для нашої роботи тема нереалізованих місій. Такою проблематикою цікавився історик О.О. Гоков, який вивчив планування та спробу надсилання воєнної місії до Тегерану в 50-ті рр. ХІХ ст. [76]. Про планування Головного штабу Російської імперії та направлення невеликої місії до Китаю та Кореї наприкінці ХІХ ст. писали китаєзнавці А.Н. Хохлов [77] і В.Г. Дацишен [78]. Досконало опрацьована сходознавцем А.І. Андрєєвим доля невдалої російської воєнно-інструкторської місії до Тибету [79, с. 57]. Автор статті вивчав матеріали нереалізованої місії з частин російської імператорської гвардії в Черногорію, спорядженої, але скасованої з політичних мотивів напередодні її відправлення до столиці князівства Цетинье [80, л. 125]. Матеріали з нереалізованих місій вкрай корисні для дослідників, як свідчення політичних та військових взаємин між владами різних країн, і є важливою сторінкою вивчення історії воєнних місій.

Важливою темою щодо історії воєнного інструкторства є сюжет, який досліджує опір консервативної, внутрішньої військової культури новим перетворенням із боку місій. Таку тему щодо спротиву офіцерів османської армії розкриває у своїх роботах Е. Еріксон [65, р. 366]. Професор Е. Каске при

вивченні роботи німців у Китаї приходять до важливої думки про силу опору конфуціанської культури. Китайці гальмували заходи діяльності німецьких інструкторів в армії, що, як стверджує Е. Каске, призвело до неякісної праці офіцерів [23, р. 118-132]. О.О. Гоков при дослідженні історії козацької місії Росії в Ірані детально, на фактах, довів опір іранських культурних традицій перетворенням російських офіцерів у перській козацькій бригаді [27, с. 182-194]. Цей етнокультурний чинник як перешкода для роботи французів з грецькою армією, що виникла в 1924 р., розкривається в роботі польського професора Т. Шрамма [26, с. 244].

Слід згадати щодо нового поділу напрямів роботи воєнних місій, що виникли у 30-х рр. ХХ ст. Це фактичний поділ у їхніх функціях на інструкторів тактичного рівня, які навчають солдатів і офіцерів та старших офіцерів і генералів, які були начолі місій і взяли на себе місію, окрім контролю над інструкторами. Вони називалися радниками. Радники спостерігали за спільним керівництвом реформами у збройних силах, де вони працювали. Ці керівники місій почали ідентифікуватись у керівних документах під новим поняттям – «радники». Ці нові особливості поділу функцій місій подано у роботі М. Брюса та М. Кьезона в описах діяльності американців під керівництвом генерала Д. Макартура в 30-х рр. ХХ ст. на Філіппінах [81], або у службових документах радянських інструкторів, яких відправив Сталін до Іспанії у 1936-1939 рр. [54].

На завершення, неможна не вказати на поділ наукової літератури, яка стосується досліджуваної проблематики, на узагальнюючі роботи щодо діяльності воєнних місій в окремих регіонах та дослідження, присвячені окремим країнам. Наприклад, дослідження Е. Каске про діяльність німецьких інструкторів у Китаї з 1870 по 1914 рр. [68]. Латинська Америка, зважаючи на свою специфіку, так само потрапила до зони уваги з використанням узагальнюючих робіт [15; 49]. Вивчаючи питання стосовно мікроісторії, корисними будуть роботи з детальним аналізом конкретної місії, зокрем ацікавою є праця німецьких дослідників під керівництвом Б. Мартіна [4]. Узагальнюючі роботи допомагають простежити еволюцію воєнно-інструкторської діяльності за тривалі періоди часу в цілих регіонах і навіть на окремих континентах і дозволяють вводити в науковий обіг нові поняття та нові тенденції. Найбільш показові в цьому контексті праці дослідників Ф. Нанна [15], Ж.-Н. Грандома [41], Й. Уллаша [56].

Підсумовуючи, зауважимо, що наше дослідження дозволяє дійти висновку, що узагальнення підсумків вивчення історії діяльності місій воєнно-інструкторського характеру покращить перспективи роботи над багатьма деталями деяких недостатньо вивчених процесів військової модернізації. Дослідження використовує метод порівняння з метою оцінювання праць авторів щодо ефективності роботи низки місій. Вивчення історіографії діяльності місій дає змогу виявити критерії аналізу роботи офіцерів-інструкторів в історичній ретроспективі. Узагальнення та аналіз найбільш

повних наукових праць із зазначеної тематики уточнюють складні та недостатньо освітлені сторони роботи військових професіоналів із Європи та Америки в досліджуваній період.

Для подальшої роботи щодо вивчення функціонування воєнних інструкторів з європейських країн та США у різних арміях світу визначено найважчі напрямки досліджень. До них можна віднести розвідувальні дії з боку інструкторів, ступінь впливу культури регіону на діяльність місій, питання оцінки ефективності роботи місій щодо проведення реформ у країні своєї діяльності, вплив роботи місій на поліпшення професіоналізму командних кадрів армії, що реформується, політичні наслідки роботи місій у тих чи інших регіонах, вплив знань, отриманих армією внаслідок роботи місії, на формування військової субкультури. Цікава та перспективна тема впливу участі в роботі місії на кар'єру офіцерів та їхню майбутню діяльність.

Вирішенням багатьох труднощів для роботи дослідників автор вважає залучення до співпраці над науковими матеріалами воєнних істориків, які в минулому служили у збройних силах на офіцерських посадах. Військові історики, які виконували обов'язки в армії, знайомі з багатьма особливостями військової служби, розуміють специфіку воєнно-історичної проблематики. До речі, Е. Еріксон, який здійснив найцікавіші дослідження про історію турецької армії і звернув увагу на роль німецьких місій в Османській армії [59, р. 230-235], у минулому був офіцером армії США. Професор університету Анталії М. Уяр зробив вдалу кар'єру в сучасній турецькій армії. Його роботи з історії німецького військового впливу та доля німецьких воєнних місій у турецькій армії під час Першої світової війни дуже пізнавальні для вивчення [40]. Дослідник Ф. Гельтон, нині доктор історії Сорбонського університету, раніше служив в Історичній службі Міністерства оборони Франції. Він також вивчав історію діяльності воєнних місій Франції в Росії [70]. Ці дослідники звернули увагу на специфічні воєнно-історичні питання, використовуючи свій військовий досвід: історія армійської штабної служби, організаційні особливості національної військової школи у конкретні часи, особливості роботи інструкторів у військово-навчальних закладах, навчання сержантського складу, причини невдач національних армій це специфічні воєнно-історичні питання, що вимагають не лише історичної освіти. Вони більш зрозумілі військовим історикам через їхній досвід армійської служби.

До того ж, талант дослідника дозволяє проаналізувати багато проблемних питань на професійному рівні і без служби, як це ми бачимо в працях Ф. Нанна, Й. Начі, Е. Каске, Р. Родрігеса, Т. Шрамма, Ж.-Н. Грандома, Г. Торрея та багатьох інших істориків. Ці роботи сміливо можна віднести як до категорії найцікавіших і найкорисніших із історії воєнно-інструкторської діяльності, так і наукових методів роботи з матеріалами.

У подальшій роботі істориків ці дослідження можуть допомогти під час осмислення різних проблем. Автор вважає, що до недостатньо вивчених

напрямів діяльності військових професіоналів досліджуваного періоду належить: діяльність французьких місій у Туреччині в середині XIX ст.; діяльність російських воєнної місії у королівстві Чорногорії у 1911-1915 рр. та королівстві Румунії у 1916-1917 рр. На наш погляд, незважаючи на наявність величезної кількості оприлюднених документальних матеріалів, недостатньо досліджено роботу радянської воєнної місії в Іспанії в 1936-1939 рр. тощо.

Підкреслимо, нині досліджень, присвячених узагальненню еволюції діяльності воєнно-інструкторських місії з Європи та США в інші країни у визначений період, ще не створено. Вивчення елемента проведення військової модернізації є важливим для розуміння цього феномену в історії воєнної справи.

Список використаних джерел та літератури

1. Фалько С.А. Деятельность европейских военно-инструкторских миссий в странах Юго-Восточной Европы в начале XX в. *Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал*. 2021. № 1 (13). С. 24-53.
2. Полутов А.В. Японские военные миссии в Маньчжурии, Сибири и на Дальнем Востоке России (1918-1922 гг.). *Вестник ДВО РАН*. 2012. № 4. С. 71-85.
3. Uyar Mesut. Sanders Askerî Yardım Misyonu (1913-1918). *Cumhuriyet tarihi araştırmaları dergisi*. 2019. Year 15, Issue 30. P. 29-84.
4. Die deutsche Beraterschaf in China: 1927-1938; Militär – Wirtschaft – Außenpolitik. The German advisory group in China. Bernd Martin. Herausgegeben in Verbindung mit dem Militärgeschichtl. Forschungsamt. Düsseldorf: Droste. 1981. 503 p.
5. Military Advising and Assistance: From Mercenaries to Privatization 1815-2007. Edited by Donald Stoker. N.Y.: Routledge. 2008. 265 p.
6. Missioni militari italiane alestero in tempo di pace (1861-1939). Atti del Convegno di Studi tenuto a Milano presso la Scuola Militare dell'Esercito nei giorni 25-26 ottobre 2000, Roma, 2001. 427. p.
7. Фалько С.А. З історії воєнної модернізації на Сході в другій половині XIX ст.: діяльність інструкторських місій військового міністерства Російської імперії в Азії. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. К.: ВІР УАН. 2018. Вип. 130. (№ 3). С. 141-151.
8. Богомолов С.А. «Военная революция» Мухаммеда Али в Египте в 20-е гг. XIX в. *Minbar. Islamic Studies*. 2019. № 12(3). С. 645-664.
9. Кругов А.И., Нечитайлов М.В. Персидская армия в войнах с Россией. 1796-1828 гг. М., 2016. 248 с.
10. Роган Ю. Арабы. История. XVI-XXI вв. М.: Альпина нон-фикшн, 2019. 769 с.
11. Фурсов К.А. Львы Пятиречья: сикхи - великие воины Азии. М.: КМК, 2011. 474 с.
12. Иоаннисян А.Р. Присоединение Закавказья к России и международные отношения в начале XIX века. Ереван: Академия наук Армянской ССР. Институт истории, 1958. 446 с.
13. Гросул В.Я. Россия и формирование национальных регулярных армий Молдавии и Валахии. *Вопросы истории*. 2001. № 5. С. 141-146.
14. Erickson Edward J., Uyar Mesut, A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk. Oxford: ABC-CLIO, History, 2009. 379 p.
15. Nunn F. M. Yesterday's Soldiers: European Military Professionalism in South America, 1890-1940. University of Nebraska Press, 1983. 365 p.
16. Kerst G. Jacob Meckel, sein Leben, sein Wirken in Deutschland und Japan. Göttingen, Zurich. Frankfurt: Musterschmidt, 1970. 164 s.
17. Masaya N. Les missions militaires françaises au Japon entre 1867 et 1889: Thèse de doctorat de l'Université Sorbonne. Masaya Nakatsu. Paris. Université Sorbonne, 2018. 466 p.

18. Тер-Оганов Н.К. Персидская казачья бригада 1879-1921 гг. М., 2012. 352 с.
19. Georgescu Maria. La mission militaire française dirigée par les frères Lamy. *Revue historique des armées*. № 244. 2006. P. 30-37. URL: <http://journals.openedition.org/rha/5832>
20. Кр-ь А. Прусские инструкторы в Японии. *Военный сборник*. 1872. Т. 83. С. 194-199.
21. Garrett R. General Gordon. London: Book Club Associates, 1974. 236 p.
22. Каткова З.Д. Ли Хун-чжан и его иностранные советники. *Общество и государство в Китае: XXXVI научная конференция. К 70-летию А.А. Бокшанина*. М., 2006. С. 84-93.
23. Kaske Elisabeth. Bismarcks Missionare: deutsche Militarin-strukteure in China 1884-1890. Wiesbaden: Harrassowitz, 2002. 293 s.
24. Силин А.С. Экспансия Германии на Ближнем Востоке в конце XIX века. М.: Наука, 1971. 256 с.
25. Bullick Lucie. Pouvoir Militaire Et Societe Au Perou Aux XIXe Et XXe Siecles. Paris, 2000. 350 p.
26. Schramm Tomasz. Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej 1919-1938. Poznan: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1987. 315 s.
27. Гоков О.А. Очерки истории Персидской казачьей бригады (1878-1895): по русским источникам. М., 2018. 416 с.
28. Лекс И.М. Румыния и Египет в 1860-1870-е гг. Письма российского дипломата И.И. Лекса к Н.П. Игнатьеву. М. Индрик, 2016. 296 с.
29. Волков С.В. Деятельность иностранных военных инструкторов и реформы корейской армии в конце XIX – начале XX вв. *Российское корееведение. Альманах*. Вып.5. М.: «Восток – Запад», 2007. С. 31-57.
30. Вебель Ф.М. Поездка в Корею Генерального штаба подполковника Вебель, летом 1889 года *Сборник географических, топографических и статистических материалов по Азии*. 1890. Вып. 41. С. 143-196.
31. Ким Ен-Су. Русские военные инструкторы в Корее и Корейская армия. *Русский сборник : исслед. по истории России*. М., 2006. Т. 2. С. 218–244.
32. Abbas Ibrahim Muhammad Ali. The British Military Officers and the Sudan, 1886-1896. *Sudan Notes and Records*. Vol. 54. 1973. P. 17-31.
33. Черчилль У. Индия, Судан, Южная Африка. Походы Британской армии, 1897-1900. М.: ЭКСМО, 2004. 556 с.
34. Жалсапова Ж. Деятельность русских военных инструкторов в Монголии (1912-1916 гг.). *Власть*. 2008. № 12. С. 120-123.
35. Хренников А.В. Россия и Эфиопия: развитие двухсторонних связей (от первых контактов до 1917 г.) М.: Ин-т Африки, 1992. 200 с.
36. Потапов Н.М. Русский военный агент в Черногории. Донесения, рапорты, телеграммы, письма 1902-1915 гг. Т. 1. Москва – Подгорица, 2003. 780 с.
37. Сквозников А.Н. Македония в конце XIX - начале XX в. – яблоко раздора на Балканах. Самара: Самар. гуманитар. акад., 2010. 172 с.
38. Cronin Stephanie. An experiment in military modernization: constitutionalism, political reform and the Iranian Gendarmerie, 1910-21. *Middle Eastern Studies*. Vol. 32. 1996. P. 106-138.
39. Ruis Edwin. Vechtmisssie Nederlandse militairen in Albanie 1913-1914. Just Publishers, 2013. 256 p.
40. Uyar M. The Ottoman Army and the First World War. Description: Abingdon, Oxon; New York: Routledge, 2021. 466 p.
41. Grandhomme Jean-Noël. Le général Berthelot et l'action de la France en Roumanie et en Russie méridionale (1916-1918): genèse; aspects diplomatiques, militaires et culturels avec leurs incidences; prolongements et perspectives. Vincennes: Service historique del'Arméede Terre, 1999. 1120 p.

42. Стојић Љ. Билана. Генерал Пијарон де Мондезир и српска голгота. *Век српске голготе (1915-2015). I-III. Књига I. Историја. Тематски зборник међународног значаја*. Филозофски факултет Универзитета у Приштини. Косовска Митровица, 2016. С. 405-427.
43. Федоров В. Русская военная миссия в Румынии во время 1-й мировой войны 1914-1918 гг. *Вопросы истории*. 1947. № 8. С. 94-99.
44. Mares A. Mission militaire et relations internationales: l'exemple franco-tchécoslovaque 1918-1925 *Revue d'histoire moderne et contemporaine*. 1983. Т. XXX. P. 559-586.
45. Rodriguez Robyn L. Journey to the East: The German Military Mission in China, 1927-1938. for the Degree Doctor of Philosophy. In the Graduate School of The Ohio State University. The Ohio State University, 2011. 297 p.
46. Šnidl Vladimír. Zapomenuté vojenské mise československé armády. *Ekonom*. 14.07.2011. URL: <https://ekonom.cz/c1-52293190-zapomenute-vojske-mise>.
47. Шаяхметов Ф.Ф. Кудашев У.Н. Военно-техническое сотрудничество советской России / Советского Союза и Афганистана (1919-1929 гг.). *Проблемы востоковедения*. № 4. 2017. С. 32-37.
48. Цыплин В. Советско-турецкие контакты по военным вопросам в начале 1920-х годов. *Извест. Саратовского унив-та. Серия «История. Международные отношения»*. 2019. Т. 19. Вып. 1. С. 68-75.
49. Fischer F. La expansión (1885–1918) del modelo militar alemán y su pervivencia (1919–1933) en América Latina, *Revista del Cesla*, Uniwersytet Warszawski. 2008. № 11. P. 135-160
50. Clerc Louis. Entre influence allemande et imbroglio russe: la mission militaire française en Finlande, 1919-1925. *Revue historique des armées*. 2009. № 254. P. 39-52.
51. Suppo H. Les enjeux français au Brésil pendant l'entre – deux – guerres : la mission militaire (1919-1940) *Dans Guerres mondiales et conflits contemporains*. 2004. № 3 (215). P. 3-24.
52. Polak Christian. La mission militaire française de l'aéronautique au Japon (1919-1921). *Ebisu* 51 1/2014. URL: <http://journals.openedition.org/ebisu/1459>
53. Лашков А.Ю. Красные авиаторы на «перекрестке Азии» (1921-1929 гг.) *«Авиапанорама»*. 2011. № 6. С. 36-38.
54. РККА и Гражданская война в Испании. 1936-1939 гг.: Сборники информационных материалов Разведывательного управления РККА: в 8 т. М.: Политическая энциклопедия, 2019. Том 1: Сборники № 1-15. 2019. 591 с.
55. Hancock Eleanor. Ernst Röhm versus General Hans Kundt in Bolivia, 1929-30? The Curious Incident. *Journal of Contemporary History*. 2012. Vol. 47, № 4. P. 691-708.
56. Wallach Jehuda L. Anatomie einer Militärhilfe. Die Preuisch–deutschen Militärmissionen in der turkei 1835-1919. Dusseldorf, 1976. 326 p.
57. Силин А.С. Экспансия германского империализма на Ближнем Востоке накануне первой мировой войны. М.: Наука, 1976. 359 с.
58. Naci Yorulmaz. Arming the Sultan: German Arms Trade and Diplomacy in the Ottoman Empire before World War I. London and New York: I.B. Tauris & Co., 2014. 349 p.
59. Erickson E.J. Ottoman Army Effectiveness in World War I: A Comparative Study (Military History and Policy). Praeger Security International, 2007. 256 p.
60. Uyar Mesut. Sanders Askerî Yardım Misyonu (1913-1918). 2019. *CTAD: Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Sayı 30. S. 29-84.
61. Фалько С.А. Поставки зброї з Європи та США в Азію у другій половині XIX – початку XX ст.: порівняльний аналіз. *Воєнно-історичний вісник*. 2019. Вип. 4(30). НУОУ ім. Івана Черняхівського. С. 19-31.
62. Schaefer Jürgen. Deutsche Militärhilfe an Südamerika: Militär- und Rüstungsinteressen in Argentinien, Bolivien und Chile vor 1914. Bertelsmann Universitätsverlag, 1974. 310 s.
63. Bieber E. Leon. La Política Militar Alemana En Bolivia, 1900-1935. *Latin American Research Review*. 1994. Vol. 29. P. 85-106.

64. Хлебникова В.Б. Модернизация и «европеизация» по-балкански (к вопросу о причинах недолговечности черногорской государственности на рубеже XIX-XX вв.). *Человек на Балканах. Особенности «новой» южнославянской государственности: Болгария, Сербия, Черногория, Королевство СХС в 1878-1920 гг. Коллективная монография.* М.: Институт славяноведения РАН, 2016. С. 261-369.
65. Erickson Edward J. *Defeat in Detail: The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913.* London: Westport, Connecticut. 2003. 403 p.
66. Овсяный Н.Р. Болгарское ополчение и Земское войско. К истории гражданского управления и оккупации в Болгарии 1877-78-79 гг. СПб.: Изд-во Военно-исторической комиссии Главного Штаба, 1904. 175 с.
67. Силин А.С. Фон дер Гольц и его военная миссия в Турции. *Германский империализм и милитаризм. Сборник статей.* М.: Наука, 1965. С. 64-91.
68. Kaske Elisabeth. Teachers, Drillmasters or Arms Dealers? German Military Instructors in China 1870-1914. *2nd International Convention of Asia Scholars, August 9-12, 2001.* Berlin. P. 90-98.
69. Torrey E.G. Henri Mathias Berthelot. Soldier of France, defender of Romania. Iasi, Oxford, Portlend, 2001. 399 P.
70. Павлов А.Ю. Гельтон. Ф. В кабинетах и окопах. Французские военные миссии в России в годы Первой мировой войны. СПб.: РХГА, 2019. 248 с.
71. Галкина Ю.М. Французская военная миссия в России в годы Первой мировой войны: дис. ..., кандидата ист. наук : 07.00.03. Галкина Юлия Михайловна. Екатеринбург, 2019. 211. с.
72. Стојић Љ. Биљана. Генерал Пијарон де Мондезир и српска голгота. *Век српске голготе (1915-2015). I-III. – Књига I. Историја. Тематски зборник међународног значаја.* Филозофски факултет Универзитета у Приштини. Косовска Митровица, 2016. С. 405-427.
73. Рябиков П.Ф. Разведывательная служба в мирное и военное время. *Антология истории спецслужб: Россия, 1905-1924.* М., 2007. С. 111-411.
74. Фалько С.А. Военно-инструкторская миссия под руководством полковника К.В. Церпицкого в Бухарский эмират (1884 г.). *Гілея: науковий вісник.* 2016. Вип. 109. С. 106-115.
75. Российский государственный военно-исторический архив (далі – РГВИА), Ф.400. Оп.1.Д.912. О командировании полковника Церпицкого, 13.12.1883 – 04.05.1885. 48 л.
76. Гоков О.А. Русская военная миссия 1853-1854 гг. в Персию в контексте «Восточного вопроса». *Русский сборник: исследования по истории России.* М., 2012. Вып. 13. С. 74-96.
77. Хохлов А.Н. Д.В. Путята и его план модернизации корейской армии (1896-1898). *Вестник Центра корейского языка и культуры.* Вып. 15. СПб., 2013. 172-202.
78. Дацышен В.Г. Русский военный советник в Китае полковник П.П. Воронов. *Военно-исторический журнал.* 2012. № 5. С. 38-44.
79. Андреев А.И. Тибет в политике царской, советской и постсоветской России. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та: Нартанг, 2006. 463 с.
80. РГВИА, Ф. 401 Военно-ученый комитет Главного штаба, Оп. 4 Д. 43 О командировании инструкторов в Черногорию о назначении воспитателя наследнику Черногорского престола, 13.08.1885-30.12.87. 128. л.
81. Bruce M.R., Manuel L. Quezon. Douglas MacArthur, and the Significance of the Military Mission to the Philippine Commonwealth. *Pacific Historical Review.* 2001. № 2. (70). P. 255-292.

References

1. Falko, S.A. (2021). Deyatel'nost evropejskikh voenno-instruktorskih missij v stranah Yugo-Vostochnoj Evropy v nachale XX v. *Problemi vsesvitnoyi istoriyi: naukovij zhurnal*, 1 (13), pp. 24-53. [In Ukrainian].

2. Polutov, A.V. (2012). Yaponskie voennye missii v Manchzhurii, Sibiri i na DalnemVostoke Rossii (1918-1922 gg.). *Vestnik DVO RAN*, 4, pp. 71-85. [In Russian].
3. Uyar, M. (2019). Sanders Askeri Yardim Misyonu (1913-1918). *Cumhuriyet Tarihi Arastirmalari Dergisi*. Year 15, Issue 30. P. 29-84. [In Turkish].
4. (1981). *Die deutsche Beraterschaft in China: 1927-1938; Militar – Wirtschaft – Aussenpolitik. The German advisory group in China*. Bernd Martin. Herausgegeben in Verbindung mit dem Militargeschichtl. Forschungsamt. Dusseldorf: Droste. [In German].
5. (2008). *Military Advising and Assistance: From Mercenaries to Privatization 1815-2007*. Edited by Donald Stoker. N.Y.: Routledge. [In English].
6. (2001). *Missioni militari italiane alestero in tempo di pace (1861-1939)*. Atti del Convegno di Studi tenuto a Milano presso la Scuola Militare dell'Esercito nei giorni 25-26 ottobre 2000, Roma. [In Italian].
7. Falko, S.A. (2018). Z istoriyi voyennoyi modernizaciyi na Shodi v drugij polovini XIX st.: diyalnist instruktorskih misij vijskovogo ministerstva Rosijskoyi imperiyi v Aziyi. *Gileya: naukovij visnik. Zbirnik naukovih prac*. K.: VIR UAN, 13. (№ 3), pp. 141-151. [In Ukrainian].
8. Bogomolov, S.A. (2019). “Voennaya revolyuciya” Muhammeda Ali v Egipte v 20-e gg. XIX v. *Minbar. Islamic Studies*, 12(3), pp. 645-664. [In Russian].
9. Krugov, A.I., Nechitajlov, M.V. (2016). *Persidskaya armiya v vojnah s Rossiej. 1796-1828 gg*. Moskva. [In Russian].
10. Rogan, Yu. (2019). *Araby. Istoriya. XVI–XXI vv*. Moskva: Alpina non-fikshn. [In Russian].
11. Fursov, K.A. (2011). *Lvy Pyatirechya: sikhi – velikievoiny Azii*. Moskva: KMK. [In Russian].
12. Ioannisyan, A.R. (1958). *Prisoedinenie Zakavkazya k Rossii i mezhdunarodnye otnosheniya v nachale XIX veka*. Erevan: Akademiya nauk Armyanskoj SSR. Institut istorii. [In Russian].
13. Grosul, V.Ya. (2001). Rossiya i formirovanie nacionalnyh reguljarnyh armij Moldavii i Valahii. *Voprosy istorii*, 5, pp. 141-146. [In Russian].
14. Erickson, E.J., Uyar, M. (2009). *A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk*. Oxford: ABC–CLIO, History. [In English].
15. Nunn, F.M. (1983). *Yesterday's Soldiers: European Military Professionalism in South America, 1890-1940*. University of Nebraska Press. [In English].
16. Kerst, G. (1970). *Jacob Meckel, sein Leben, sein Wirken in Deutschland und Japan*. Gottingen, Zurich. – Frankfurt: Musterschmidt. [In German].
17. Masaya, N. (2018). *Les missions militaires francaises au Japon entre 1867 et 1889: These de doctorat de l'Universite Sorbonne*. Masaya Nakatsu. Paris. Universite Sorbonne. [In French].
18. Ter–Oganov, N.K. (2012). *Persidskaya kazachya brigada 1879-1921 gg*. Moskva. [In Russian].
19. Georgescu, M. (2006). La mission militaire francaise dirigee par les freres Lamy. *Revue historique des armees*. No. 244. P. 30-37. [Online]. Available from: <http://journals.openedition.org/rha/5832> [In French].
20. Kr- A, (1872). Prusskie instruktory v Yaponii. *Voennyj sbornik*. T. 83. P. 194-199. [In Russian].
21. Garrett, R. (1974). *General Gordon*. London: Book Club Associates. [In English].
22. Katkova, Z.D. (2006). Li Hun–chzhani ego inostrannye sovetniki. *Obshestvo I gosudarstvo v Kitae: XXXVI nauchnaya konferenciya. K 70–letiyu A.A. Bokshanina*. Moskva, pp. 84-93. [In Russian].
23. Kaske, E. (2002). *Bismarcks Missionare: deutsche Militarin–strukteure in China 1884-1890*. Wiesbaden: Harrassowitz. [In German].
24. Silin, A.S. (1971). *Ekspansiya Germanii na Blizhnem Vostoke v konce XIX veka*. Moskva: Nauka. [In Russian].
25. Bullick, L. (2000). *Pouvoir Militaire Et Societe Au Perou Aux XIXe Et Xxe Siecles*. Paris. [In French].
26. Schramm, T. (1987). *Francuskie misje wojskowe w panstwach Europy Srodkowej 1919-1938*. Poznan: Wydawnictwo Naukowe UAM. [In Polish].

27. Gokov, O.A. (2018). *Ocherki istorii Persidskoj kazachej brigady (1878-1895): po russkim istochnikam*. Moskva. [In Russian].
28. Leks, I.M. (2016). *Rumyniya i Egipet v 1860-1870-e gg. Pisma rossijskogo diplomata I.I. Leksa k N.P. Ignatevu*. Moskva: Indrik. [In Russian].
29. Volkov, S.V. (2007). Deyatel'nost' inostrannyh voennyh instruktorov i reformy korejskoj armii v konce XIX – nachale XX vv. *Rossijskoe koreevedenie. Almanah*. Vyp. 5. Moskva: "Vostok – Zapad", pp. 31-57. [In Russian].
30. Vebel, F.M. (1890). Poezdka v Koreyu Generalnogo shtaba podpolkovnika Vebel, letom 1889 goda. *Sbornik geograficheskikh, topograficheskikh i statisticheskikh materialov po Azii*, 41, pp. 143-196. [In Russian].
31. Kim, En-Su. (2006). Russkie voennye instruktory v Koree I Korejskaya armiya. *Russkij sbornik: issled. po istorii Rossii*. Moskva. T. 2. pp. 218–244. [In Russian].
32. Abbas, I. M.A. (1973). The British Military Officers and the Sudan, 1886-1896. *Sudan Notes and Records*. Vol. 54. P. 17-31. [In English].
33. Cherrchill, U. (2004). *Indiya, Sudan, Yuzhnaya Afrika. Pohody Britanskoj armii, 1897-1900*. Moskva: EKSMO. [In Russian].
34. Zhalsapova, Zh. (2008). Deyatel'nost' russkikh voennyh instruktorov v Mongolii (1912-1916 gg.). *Vlast*, 12, pp. 120-123. [In Russian].
35. Hrennikov, A.V. (1992). *Rossiya i Efiopiya: razvitie dvuhstoronnih svyazej (ot pervyh kontaktov do 1917 g.)*. Moskva: In-t Afriki. [In Russian].
36. Potapov, N.M. (2003). *Russkij voennyj agent v Chernogorii. Doneseniya, raporty, telegrammy, pisma 1902-1915 gg.* T. 1. Moskva – Podgorica. [In Russian].
37. Skvoznikov, A.N. (2010). *Makedoniya v konce XIX - nachale XX v. – yabloko razdora na Balkanah*. Samara: Samar. gumanitakad. [In Russian].
38. Cronin, S. (1996). An experiment in military modernization: constitutionalism, political reform and the Iranian Gendarmerie, 1910-21. *Middle Eastern Studies*. Vol. 32, pp. 106-138. [In English].
39. Ruis, E. (2013). *Vechtmissie Nederlandse militairen in Albanie 1913-1914*. Just Publishers. [In Dutch].
40. Uyar, M. (2021). *The Ottoman Army and the First World War*. Description: Abingdon, Oxon; New York: Routledge. [In English].
41. Grandhomme, J.-N. (1999). *Le general Berthelot et l'action de la France en Roumanie et en Russie meridionale (1916-1918): genese; aspects diplomatiques, militaires et culturels avec leurs incidences; prolongements et perspectives*. Vincennes: Service historique de l'Armee de Terre. [In French].
42. Stojih, Љ.Б. (2016). General Pijaron de Mondezir i srpska golgota. *Vek srpske golgote (1915-2015). I-III. – Kњiga I. Istorija. Tematski zbornik meunarodnog znachaja*. Filozofski fakultet Univerziteta u Prishtini. Kosovska Mitrovica, S. 405-427. [In Serbian].
43. Fedorov, V. (1947). Russkaya voennaya missiya v Rumyni i vo vremya 1-j mirovoj vojny 1914-1918 gg. *Voprosy istorii*, 8, pp. 94-99. [In Russian].
44. Mares, A. (1983). Mission militaire et relations internationales: l'exemple franco-tchecoslovaque 1918-1925 *Revue d'histoire moderne et contemporaine*. T.XXX. P. 559-586. [In French].
45. Rodriguez, R.L. (2011). *Journey to the East: The German Military Mission in China, 1927-1938*. for the Degree Doctor of Philosophy. in the Graduate School of The Ohio State University. The Ohio State University. [In English].
46. Snidl, V. (2011). Zapomenutě vojenské mise československé armády. *Ekonom*. 14.07.2011. [Online]. Available from; <https://ekonom.cz/c1-52293190-zapomenute-vojenske-mise> [In Czech].
47. Shayahmetov, F.F. Kudashev, U.N. (2017). Voенно-technicheskoe sotrudnichestvo sovetskoy Rossii / Sovetskogo Soyuza i Afganistana (1919-1929 gg.). *Problemy vostokovedeniya*, 4, pp. 32-37. [In Russian].

48. Cyplin, V. (2019). Sovetsko-tureckie kontakty po voennym voprosam v nachale 1920-h godov. *Izvest. Saratovskogo univ-ta. Seriya "Istoriya. Mezhdunarodnyetnosheniya"*. T. 19. Vyp. 1. pp. 68-75. [In Russian].
49. Fischer, F. (2008). La expansion (1885–1918) del modelo militar aleman y su pervivencia (1919–1933) en America Latina, *Revista del Cesla, Uniwersytet Warszawski*, 11, pp. 135-160. [In English].
50. Clerc, L. (2009). Entre influence allemande et imbroglie russe: la mission militaire francaise en Finlande, 1919–1925. *Revue historique des armees*, 254, pp. 39-52. [In French].
51. Suppo, H. (2004). Les enjeux francais au Bresil pendant l'entre – deux – guerres: la mission militaire (1919–1940). *Dans Guerresmondiales et conflits contemporains*, 3 (215), pp. 3-24. [In French].
52. Polak, C. (2014). La mission militaire francaise de l'aeronautique au Japon (1919-1921). *Ebisu* 51.1. [Online]. Available from: <http://journals.openedition.org/ebisu/1459> [In French].
53. Lashkov, A.Yu. (2011). Krasnye aviatory na "perekrestke Azii" (1921-1929 gg.) *Aviapanorama*, 6, pp. 36-38. [In Russian].
54. (2019). *RKKA i Grazhdanskaya vojna v Ispanii. 1936-1939 gg.: Sborniki informacionnyh materialov Razvedyvatelnogo upravleniya RKKA: v 8 t.* Moskva: Politicheskaya enciklopediya, Tom 1: Sborniki № 1–15. 2019. [In Russian].
55. Hancock, E. (2012). Ernst Rohm versus General Hans Kundt in Bolivia, 1929-30? The Curious Incident. *Journal of Contemporary History*, Vol. 47, 4, pp. 691-708. [In English].
56. Wallach, J.L. (1976). *Anatomie einer Militarhilfe. Die Preuisch-deutschen Militarmissionen in der turkei 1835-1919.* Dusseldorf. [In German].
57. Silin, A.S. (1976). *Ekspansiya germanskogo imperializma na Blizhnem Vostoke na kanune pervoj mirovoj vojny.* Moskva: Nauka. [In Russian].
58. Naci, Y. (2014). *Arming the Sultan: German Arms Trade and Diplomacy in the Ottoman Empire before World War I.* London and New York: I.B. Tauris & Co. [In English].
59. Erickson, E.J. (2007). *Ottoman Army Effectiveness in World War I: A Comparative Study (Military History and Policy).* Praeger Security International. [In English].
60. Uyar, M. (2019). Sanders Askeri Yardim Misyonu (1913-1918). *CTAD: Cumhuriyet Tarihi Arařtirmalari Dergisi. Sayı* 30. P. 29-84. [In Turkish].
61. Falko, S.A. (2019) Postavki zbroji z Yevropi ta SShA v Azii u drugij polovini XIX – pochatku XX st.: porivnyalnij analiz. *Voyenno-istorichnij visnik*, 4 (30). NUOU im. Ivana Chernyahovskogo. pp.19-31. [In Ukrainian].
62. Schaefer, J. (1974). *Deutsche Militarhilfe an Sudamerika: Militar- und Rustungsinteressen in Argentinien, Bolivien und Chile vor 1914.* Bertelsmann Universitats verlag. [In German].
63. Bieber, E.L. (1994). La Politica Militar Alemana En Bolivia, 1900–1935. *Latin American Research Review*, Vol. 29, pp. 85-106. [In Spanish]
64. Hlebnikova, V.B. (2016). Modernizaciyai "evropeizaciya" po-balkanski (k voprosu o prichinah nedolgovechnosti chernogorskoj gosudarstvennosti na rubezhe XIX–XX vv.). *Chelovek na Balkanah. Osobennosti "novoj" yuzhnoslavjanskoj gosudarstvennosti: Bolgariya, Serbiya, Chernogoriya, Korolevstvo SHS v 1878–1920 gg. Kollektivnaya monografiya.* Moskva: Institut slavyanovedeniya RAN, pp. 261-369. [In Russian].
65. Erickson, E.J. (2003). *Defeat in Detail: The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913.* London: Westport, Connecticut. [In English].
66. Ovsyanj, N.R. (1904). *Bolgarskoe opolchenie I Zemskoe vojsko. K istorii grazhdanskogo upravleniya I okkupacii v Bolgarii 1877–78–79 gg.* SPb.: Izd-vo Voennno-istoricheskoy komissii Glavnogo Shtaba. [In Russian].
67. Silin, A.S. (1965). Fon der Golci ego voennaya missiya v Turcii. *Germanskij imperialism i militarizm. Sbornik statej.* Moskva, Nauka, pp. 64-91. [In Russian].

68. Kaske, E. (2001). Teachers, Drillmasters or Arms Dealers? German Military Instructors in China 1870–1914. *2nd International Convention of Asia Scholars, August 9–12*, Berlin. pp. 90–98. [In German].
69. Torrey, E.G. (2001). *Henri Mathias Berthelot. Soldier of France, defender of Romania*. Iasi, Oxford, Portlend. [In English].
70. Pavlov, A.Yu. Gelton, F. (2019). *V kabinetah I okopah. Francuzskie voennye missii v Rossii v gody Pervoj mirovoj vojny*. SPb.: RHGA. [In Russian].
71. Galkina, Yu.M. (2019). *Francuzskaya voennaya missiya v Rossii v gody Pervoj mirovoj vojny*: dis., kandidataist. nauk: 07.00.03. Galkina Yuliya Mihajlovna. Ekaterinburg. [In Russian].
72. Stojih, Љ.B. (2016). General Pijaron de Mondezir i srpska golgota. *Vek srpske golgote (1915–2015). I–III. – Књига I. Istorija. tematski zbornik meunarodnog znachaja*. Filozofski fakultet Univerziteta u Prishtini. Kosovska Mitrovica, pp. 405–427. [In Serbian].
73. Ryabikov, P.F. (2007). *Razvedyvatelnaya sluzhba v mirnoe i voennoe vremya Antologiya istorii specslužb : Rossiya, 1905–1924*. Moskva. [In Russian].
74. Falko, S.A. (2016). Voенно–instruktorskaya missiya pod rukovodstvom polkovnika K.V. Cerpickogo v Buharskij emirat (1884 g.). *Gileya: naukovij visnik*, 109, pp. 106–115. [In Russian].
75. (1885). *Rossijskij gosudarstvennyj voенno-istoricheskij arhiv* (dali – RGVIA), F. 400. Op. 1. D. 912. O komandirovanii polkovnika Cerpickogo, 13.12.1883 - 04.05.1885. 48 l. [In Russian].
76. Gokov, O.A. (2012). Russkaya voennaya missiya 1853–1854 gg. v Persiyu v kontekste “Vostochnogo voprosa”. *Russkij sbornik: issledovaniya po istorii Rossii*, 13, pp. 74–96. [In Russian].
77. Hohlov, A.N. (2013). D.V. Putyatai ego plan modernizaciikorejskojarmii (1896–1898). *Vestnik Centra korejskogo yazyka i kultury*. Vyp. 15. SPb., 172–202. [In Russian].
78. Dacyshen, V.G. (2012). Russkij voennyj sovetnik v Kitae polkovnik P.P. Voronov. *Voенno-istoricheskij zhurnal*, 5, pp. 38–44. [In Russian].
79. Andreev, A.I. (2006). *Tibet v politikecarskoj, sovetskoj I postsovetskoj Rossii*. SPb.: Izd-vo S.-Peterb. un-ta: Nartang. [In Russian].
80. (1887). RGVIA, F. 401 Voенno-uchenyj komitet Glavnogo shtaba, Op. 4 D. 43 O komandirovanii instruktorov v Chernogoriju o naznachenii vospitatelja nasledniku Chernogorskogo prestola, 13.08.1885–30.12.1887. 128. l. [In Russian].
81. Bruce, M.R., Manuel, L.Q. (2001). *Douglas MacArthur, and the Significance of the Military Mission to the Philippine Commonwealth*. *Pacific Historical Review*, 2, (70), pp. 255–292. [In English].

Falko S. Activities of Military Training Missions of European Countries and the United States in the Armies of States, Transforming the Armed forces (the last third of the XIXth – the first third of the XXth Centuries): Problems and Prospects of Research.

The study of the work of military professionals sent as part of missions from the advanced European states and the United States to the reformed armies of the countries of Europe, Asia, Africa and Latin America in the last third of the 19th – the first third of the 20th centuries has repeatedly been the focus of research by professional historians.

The study of the training activities of military missions at the time under study allows us to see general and particular problems of the history of military modernization. A significant time span and various regions of the world in which mission officers served, allow for the scientific prospects and problems of studying military training activities using a comparative method. Comparison of training activities of missions from different countries contributes to the analysis of national military schools. This factor, along with other causes, has a decisive importance for the work of military instructors. By comparison, the regional specifics of the professional work of members of military missions are more clearly visible.

The comparative methodology allows us to trace specifically the evolution of training activities of official military missions in historical retrospect through a set off historical examples. The extensive time span enables us to see what and why in the studies of a number of historians remained outside the scope of analysis, and which are as a reconsidered by the authors as mandatory for study.

The study reveals the most successful works of researchers on the issues understudy. One of the aims of the article is to determine the most difficult areas for study the work of military professionals from missions in foreign armies and the ways of their disclosure.

The study is relevant due to the constant interest of professional historians in the topic of military modernization and the use of military missions for faster reforms of the armed forces during difficult periods of development in some countries.

Keywords: *military modernization, officers, military instructors, military advisers, military missions.*